

VÄGEN TILL EJDER- HAVET

Havet fanns alltid där,
liksom ejdern.

Det var bara att hitta dit.

Allting hade en begynnelse,
för dem som kom först, och
för den som kom senare.

*Ett lugnt, tyst och stilla kvällshav. Under tusentals år i vår Östersjö har säkert sådana stunder
infallit, ögonblick då fjärden fylls av ejdrarnas vårrusiga hoanden och skrockanden. När den
stunden kommer är det lätt att älska hav och ejder, att drömma om ett hav som alltid funnits.*

PROLOG

Vår jord är ofattbart gammal. Våra nordiska länder hittade sina ytformer och sina nuvarande positioner under en svindlande tidsrymd som körde i gång för 4 000 miljoner år sedan. Vi har nu levt i den så kallade holocena epoken under ett, i relation till jordens livslängd, relativt kort ögonblick på dryga 12 000 år sedan den sista nedfrysningen under den föregående, turbulenta epoken pleistocen tog slut. Ejdrarna, som vi känner dem i dag, dyker upp när pleistocen kör i gång för kanske 1,7 miljoner år sedan. Själva tar vi steget och blir nutidsmänniskor för 233 000 år sedan. Ejdrarna var alltså på plats, och såg oss komma.

Hela pleistocen var en sann berg- och dalbana med kanske ett tjugotal istider avlösta av varmare perioder. Kuster och skärgårdar kom och gick, och ejdrarna med dem. Ejdrarna levde alltid nära kalla, nordliga hav och häckade i öppna ölandskap. I tusentals år var hela Skandinavien en enda stor ö som låg och skvalpade norr om Nordsjökusten. Eller rättare sagt det som nu är Nordsjön. Vid tiden för den maximala inlandsisen i Skandinavien var Nordsjön ett lågt kustland, bebott av jägarfolk i ett av allt att döma rikt och produktivt havsnära land, Doggerland. Doggerland sträckte sig mellan nuvarande England och Frankrike, Tyskland och Danmark. Där klampade mammut och ren omkring.

När den nu gällande geologiska tidsepoken började, retirerade inlandsisen hos oss och blottade så småningom nya skärgårdar med isslipade klippor.

Havsvattennivån steg och sakteliga förvandlades Doggerland till en arkipelag. Jag har lätt att föreställa mig Doggerlands arkipelag som ett paradys för kustfåglar, kanske också för ejdern. Slutet för Doggerland kom så sent som för 8 000 år sedan, då ett massivt undervattensjordskred, Storeggaskredet, utanför södra Norge skapade en tsunami som blåste bort resterna av det forna kustlandet, och hela arkipelagen.

Några tusen år tidigare, för dryga 11 000 år sedan, hade Östersjön för en tid redan haft kontakt med världshaven via Närkesund tvärs över Mellansverige, men det dröjde ytterligare en god stund innan Östersjön skulle likna det hav vi har i dag. Ungefär för 8 500 år sedan befann sig Östersjön i en fas som präglades av salta vatten, Litorinahavet. Det salta havet föddes ungefär samtidigt som Doggerland försvann och Nordsjön blev till. Kanske de nuvarande Östersjöejdrarnas livsmiljö då i stort hade uppstått. De har nämligen många tusen år på nacken. Uppe i höga nord, längs våra kuster, är det äldsta kända ejderbenfyndet ungefär 7 000 år gammalt.

Litorinahavet var ett salt och varmt hav. Kustlinjens skärgårdar låg hos oss då tiotals kilometer inåt land jämfört med vår nutid, och det öppna kustlandet fick sakteliga se skogar växa upp. Tänk vilka omvälvningar ejdergeneration efter ejdergeneration fått vara med om! Men ändå, ejderns långa evolutionshistoria hade format en art som trivs absolut bäst i öppna landskap. Den egenskapen är säkert djupt rotad i det genetiska minnet.

Vi människor tog oss mot de nya skärgårdarna i Östersjön från sydost för 11 000 år sedan. Alltsedan

Minnesskriften över den senaste istiden är de slipade klipporna på våra skär. Sakta men säkert höjde de sig ur havet då landet steg när inlandsisens tyngd lyftes. Utskären har alltid funnits där för skärgårdsfåglarnas bästa. Stora Stenskär, Hangö Östra fjärd.

dess har vi och ejdrarna levt i samma miljö och haft med varandra att göra. På det hela taget en kort stund.

Litorinahavet var ett fascinerande hav. Det var salt och därför säkert ett gott hav för många organismer, en bra miljö för blåmussla och ejder. Forskarna Pirkko Ukkonen och Kristiina Mannermaa beskriver det forna havet i boken *Jääkauden jälkeläiset* (Istidens ättlingar) och placerar utpräglade världshavsarter i samma hav som ejdern, ett hav med tonfisk, späckhuggare, jättealkor och havssula i de södra delarna. Men ett hav som var hem också för en hel del vanliga sjöfåglar – alkfåglar, svärter och gräsänder. De första tecknen på samexistens vid våra kuster mellan människa och ejder är just de 7 000 år gamla benfynden. Dessutom var ejderhavet varmt.

I förhållande till de tidsrymder som Östersjön existerat under är det så att min egen tid i ejderskärgården är nästan försumbart kort. Likväl handlar det om den första tid som kan beskrivas i större detalj, för den modernare fågelforskningens historia är sannerligen kort. Samtidigt handlar det om en tid som präglas, åtminstone för ejdern, av mänskligt sett dramatiska svängningar och händelseförlopp.

Nyligen publicerade mina tre goda forna kolleger, Kim Jaatinen, Markus Öst (som tog över ejderforskningen i Tvärminne skärgård i sydvästra Finland) och Aleksi Lehtonen en genomgående fin studie om det forskningsprogram på den finländska sydkusten nära Hangö som jag startade år 1990. Studien delar författarna in i två olika faser – den första 1990–2005, den andra åren 2006–2020. Studien summerar övergripande resultat som i ett nötskal berättar hur ejdrar-

nas värld har förändrats under de senaste trettio åren. Den första perioden berättar om en tid när allt bara var bra för ejdrarna i Hangö skärgård. I den halva tidsrymden hittar vi dåliga och goda år, men på det hela taget en mycket positiv utveckling. Den senare halvan beskriver en tid av död, pina och elände. I studien målas scenarierna med ganska bred pensel, vilket jag personligen skarpt gillar, men vad det egentligen handlar om i mer detalj, det avslöjar jag inte i den här inledningen.

Av alla ejdrar som häckar i Östersjöns skärgårdar i dag häckar de flesta i den finländska skärgården – på svenska ostkusten kanske en tredjedel av alla. Efter som det har visat sig att ejdrarna i Finland och på den svenska ostkusten uppvisat mycket liknande svängningar i antal över tid kan det finnas skäl att anta att orsakerna också kan vara rätt lika. Med tanke på ejderns framtid i Östersjön ligger ansvaret för arten tungt på bägge länderna. Hangövattnen å sin sida har visat sig vara geografiskt välplacerade i ejderns utbredningsområde – det som händer här är en direkt reflektion av det som hänt i Skärgårdshavet, och det som kommer att hända längre in i Finska viken. Att placera en långtidsstudie just här var förstås i retrospektiv en ren lyckträff! Men den lyckträffen gav resultat som hjälper oss förstå ejdrarna i andra områden. Forskningsresultaten kan också peka på vad vi eventuellt kunde göra för att ejdrarna skulle klara sig bättre.

För mig personligen är forskningsansatsen och livet med ejdern en period som kan indelas i åtminstone tre olika faser. Jag identifierar för egen del först en trevande period där jag sökte efter frågor som kän-

des meningsfulla ute bland kobbar och skär. Det tog sina år att hitta fram till ejdrarna. De tar också en del tid att jobba upp en rutin inom ett tilltänkt, långtida forskningsprojekt, och så tar det en viss tid att få ut de första resultaten ur vilket projekt som helst. Ingen-ting kommer över en natt. Forskning kräver tid, och innan man kan tala om att en studie är etablerad och produktiv krävs det ofta en hel del arbete på sidan om det man egentligen helst skulle arbeta med. Ett forskningsprogram om ejdern, med ett väldefinierat mål, blev därför till via omvägar, tack vare arbete med gråtrutar och en del andra skärgårdsfåglar.

Hur som helst kom Markus Öst att stå för det första viktiga bidraget i forskningsprogrammet om ejdern då han försvarade sin doktorsavhandling år 2000. Vid den tidpunkten hade vi samlat mycket data om ejdrarna, och förstått att det fanns betydligt mer att hämta.

Sedan följde en andra period på ungefär tiotalet år. Ejderprogrammet blev mer väletablerat och ångade på inom ramen för de frågeställningar som det ursprungligen byggts på. Samtidigt, som sig bör i vetenskap, föddes nya frågor på löpande band. Nya resultat fanns att läsa i allt fler väletablerade vetenskapliga journaler. När det finns flyt ger varje slutbehandlad problematik upphov till en drös av nya frågeställningar, i och för sig en härlig fas, med mycket entusiasm.

De två övriga medförfattarna till nämnda studie disputerade i sinom tid. Nya forskare engagerades till nya frågeställningar och forskningsprogrammet diversifierades. I och med att tiderna också för ejdern förändrades och gled in i en ny fas, där saker började

En gång förlorade jag mitt hjärta till ejdrarna. Den känslan har aldrig försvunnit.